

Att straffa sig själv

av Peter Strang

Jag är dubbelspecialist inom allmän onkologi och gynekologisk onkologi och är idag professor i palliativ medicin vid Karolinska Institutet, samt verksam som överläkare vid Stockholms Sjukhems palliativa sektion (SSH är inget vanligt "sjukhem", utan har flera verksamheter: kommunal sjukhemsvård, (landstingsbeställd) palliativ vård, rehab vård, inklusive postoperativ rehab efter bl.a. cancerkirurgi.

Mitt bidrag är i novellform (fiktion) men med viss verklighetsbakgrund.

Både i mitt kliniska arbete som läkare i palliativ vård och i min forskning (min forskargrupp har fokuserat på existentiell kris och dödsångest i över 10 år) ser jag ofta hur viktiga och förbisedda de existentiella frågorna är. En sådan fråga är skulden, som kan vara reell, neurotisk eller existentiell, men som i samtliga tre varianter grundar sig på människans fria val. Människans frihet (enligt Jean-Paul Sartre, Viktor Frankl m fl) innebär att man alltid har ansvar för sina val och dåliga val leder till skuld.

I vården, inte minst i den palliativa vården ser jag detta ibland: människor med oförlöst skuld. Utåt sett har vi lyckats med "allt" (hemsjukvård, hjälpmedel osv) men patienten mår dåligt. Ibland är orsaken att man bär på skuld - ofta pga brutna relationer mellan den sjuke och hans eller hennes vuxna barn, ibland pga att man menar sig ha gjort en omoralisk handling (enligt ens egen skala) och skall "straffas" för detta.

Den aktuella novellen belyser ett sådant scenario, i fiktiv form men med viss verklighetsbakgrund. Alla yttre data har ändrats för att patienten inte skall kunna identifieras och den verkliga händelsen utspelade sig för 20 år sedan.

Han såg Signe komma gående i korridoren på avdelning 2. Hon gick lätt framåtlutad med sin rollator som stöd. Kroppshållningen var stel, hon spände ryggen och höll krampaktigt i rollatorn med sina avmagrade händer. Sjukhusrocken hängde löst kring hennes tärda kropp. Trots att hon gick med böjd blick, såg han att anletsdragen var spända. Mikael var överläkare på avdelningen och kände Signe sedan flera år tillbaka. Hon hade tidigare behandlats för en livmodercancer men var nu ineliggande för en metastasutredning, på grund av nyttillkomna smärtor i bäckenregionen. Utredning hade visat lokal spridning i lilla bäckenet och ett par mindre lungmetastaser. När hon kom närmare tittade hon upp och fick syn på Mikael. Han såg att hon blev glad över att se honom, de hade en god kontakt.

”God morgon Signe, hur står det till idag?”

”Inte så bra, men man får inte klaga.”

Hon tittade hastigt upp på honom med ett leende och försökte omärkligt räta på ryggen, sedan vände hon ned blicken igen mot händerna som höll om rollatorn. Mikael hann notera det spända draget kring hennes ögon.

”Har du ont idag också?”

”Ja...”

Han försökte fånga hennes blick men hon lät blicken glida, han visste att frågan var känslig. Hon hade haft ont allt sedan inläggningen men avböjde konsekvent

hjälp. Mikael hade försökt erbjuda ett långverkande morfinpreparat i låg dos, men hon hade tackat nej. Hon ville inte ha behandling, hade hon förklarat, hon skulle kämpa med smärtan på sitt eget sätt.

”Hur var natten, kunde du sova eller hade du ont då också?”

”Jag vaknade ett par gånger och kände lite värk, men det var inte så farligt.”

Mikael tittade på henne och såg att hennes ögon blivit glansiga. Nattsköterskan Gerd hade rapporterat att Signe varit vaken nästan hela natten. Gerd hade försökt erbjuda en smärtstillande spruta som Mikael hade ordinerat på ”vid-behovs listan”, men Signe hade tackat nej. Till slut hade hon gått med på att ta en Panodiltablett.

”Du vet att du kan få smärtstillande som har god chans att göra dig helt smärtfri? Det är inga höga doser och man blir inte beroende.”

”Ja vet, tack snälla du, men jag väntar med det. Nu skall jag gå vidare till dagrummet.”

”Okej, men lova mig att du säger till om du vill ha hjälp.”

”Det lovar jag.”

Hon tittade honom hastigt i ögonen, gav honom en nick och samma vänliga leende hon alltid gav honom och började sedan gå mot dagrummet, återigen med stel rygg för att skydda sig mot smärtan. Det var tungt att se henne i det här skicket, Mikael visste av erfarenhet att enkel behandling med låga doser av morfin i kombination med paracetamol sannolikt skulle göra henne helt smärtfri, utan att hon blev påverkad av medicinen. De allra flesta ville bli smärtfria, men han hade lärt sig genom åren att ett fåtal patienter konsekvent tackade nej till behandling. Ibland på grund av en missuppfattning om att ”morfin var sista stadiet” – började man äta morfin så var man snart död – medan sanningen var det motsatta, det vill säga att svår smärta är skadlig för hälsan. I andra fall tackade man nej för att smärtan band ångest, hade han förstått. En patient som har ont i kroppen har inte tid att tänka på livets avslutning eller på döden, smärtan stjälar all ens vakna tid och alla tankar fokuseras på den kroppsliga smärtan. Så var det inte med Signe. Han blev inte klok på varför hon tackade nej.

”Kanske är hon rädd för förstoppning och illamående?” sa sjuksköterskan Lilian när de satt och fikade på eftermiddagen. ”Du vet hur de pratar på rummen, jämför både läkemedel och symtom. Förstoppning är nåt som alla gamla har respekt för.

Hennes rumskamrat Berit har ju haft stora problem de senaste dagarna men hon tar inte sina laxermedel, det har vi märkt.”

”Du har rätt, kan inte vi prata med Signe tillsammans? Hon litar ju på dig”, sa Mikael.

Mikael menade vad han sa, Lilian var Berits patientansvariga sjuksköterska och mycket kompetent och trygg i sin roll. Han gillade verkligen att arbeta ihop med Lilian.

”Det är en bra idé, det är jobbigt att se henne gå omkring och ha ont i onödan.”

”Eller hur?”

”Jag pratar gärna med Signe, vilken tid kan du?”

”Vid tvåtiden skulle funka bra för min del, då är jag klar med inskrivningarna.”

”Då säger vi det, jag talar om det för Signe.”

Klockan två satt de alla tre i läkarrummet. Mikael noterade att Signe såg ängslig ut, samtidigt som hon försökte dölja det. Han gav Lilian en hastig sidoblick och Lilian nickade, hon ville att han inledde samtalet.

”Signe, vi är bekymrade över att du har så ont. Du vet att det finns bra smärtstillande mediciner som kan göra att du slipper smärtan. Men vi har säkert glömt att prata om biverkningar? Vi tänkte berätta om hur det vanligen går till.”

”Det är snällt av er, men jag klarar mig...” Signe lät blicken glida iväg och Mikael såg att hon tittade ut genom fönstret där man såg en liten park. Han väntade in henne och snart hade han blickkontakt med henne igen.

”Det är ju så att man kan bli förstoppad av morfin och man kan bli lätt illamående i början, men vi har bra mediciner både mot förstoppning och illamående.”

Han noterade att Lilian hade flyttat sin stol närmare Signe och lagt sin hand på Signes handrygg.

”Vi sjuksköterskor är specialister på magar”, sa Lilian. ”Ofta är det enklast att börja med laxermedel i droppform, man tar några droppar laxermedel i en skvätt vatten, morgon och kväll. Skulle det inte räcka till, har vi många andra knep.”

Lilian fortsatte att beskriva olika kostråd om fibrer, plommon och annat och Signe lyssnade intresserat.

”Det är jättesnällt av er, men jag tror jag väntar med det”, sa Signe när Lilian var klar.

”Tänk på det i alla fall”, sa Mikael.

”Det skall jag göra.”

Det fanns inget att tillägga, Signe markerade att hon var klar med samtalet.

*****

Två dagar senare mötte han Signe igen i korridoren. Hon var tydligen på väg till sitt rum, men det gick mycket stappligt. Det var uppenbart att hon hade mer ont än vanligt, hennes försök till leende blev en spänd grimas.

”Hur är det med dig, Signe?”

”Jag har så ont”, sa hon. ”Och det är ett straff”, tillade hon med bortvänt huvud, knappt hörbart.

”Ett straff?”

”Ja...” Hon tystnade för en stund. ”Ett straff.”

”Är det något du vill prata om?” Mikael försökte fånga hennes blick.

Hon skakade långsamt på huvudet.

”Nej... Jag har inte pratat med någon om det. Men det är ett straff.”

Han såg att hon inte hade långt till gråten och kände sig villrådig.

”Vill du att jag följer dig till rummet?”

”Det är snällt att doktorn frågar men jag klarar mig.”

Hon började skjuta på rollatorn i riktning mot rummet. Han såg att hon var sned i ryggen, hon lutade mot vänster, uppenbarligen hade hon mer värk på vänster sida. Det gjorde ont i honom att se henne ha så svår smärta utan att få hjälp, men han nådde henne inte.

*****

Nästa morgon när han gick sin informella rond var hon ensam på rummet. Hennes rumskamrat hade blivit utskriven och grannsängen stod tom.

”Du frågade mig igår om jag ville berätta...” inledde hon trevande.

”Ja...?”

”Jag skall berätta. Så att du förstår.”

”Jag sätter mig här bredvid sängen.” Mikael drog fram stolen som stod en bit bort, han ville sitta i ansiktshöjd när Signe berättade.

Hon nickade och började berätta, först trevande, sedan allt mer bestämt.

”För länge sedan, ja jag var bara 19 år, så var jag kär. Det var en stilig man, Karl hette han.” Hon tystnade en stund och tog ny fart.

”Han var 23 år och kom från en fin familj, hans far var bankdirektör.”

Mikael nickade men ville inte avbryta henne.

”Den sommaren var som en dröm, vi sågs varenda kväll. Ja, han jobbade på banken hos sin far.”

”Mmm...” Mikael nickade uppmuntrande.

”I augusti blev jag illamående. Först ville jag inte kännas vid det, det går ju magsjukor på sommaren, men ingen annan var sjuk.”

Han förstod vart samtalet var på väg och att det var mycket smärtsamt för henne, det rann tårar på hennes kinder och hon torkade hastigt bort dem med en pappersnäsduk. Han tog hennes högra hand mellan sina händer och kände hur hon grep tag om hans hand.

”Ja, till slut så förstod jag att jag var med barn. Jag tog mod till mig och berättade det för Karl, men han blev bara arg. ’Du förstår väl att du måste göra dig av med barnet’ var det enda han sa. Jag minns fortfarande hur chockad jag blev. Han hade ju sagt att han älskade mig, och så säger han såhär. Det var grymt, jag var ju bara nitton år.”

Signe snyftade till och plockade fram en pappersnäsduk som hon hade innanför ärmen.

”När vi träffades nästa dag sa han att han hade tagit reda på hur jag kunde bli av med barnet. Jag bara grät, men han var orubblig. Till slut fick han sin vilja fram.”

Hon tystnade och tittade honom djupt i ögonen, innan hon fortsatte.

”Jag visste att jag skulle blir straffad för det jag gjorde. Och nu sitter det här”, sa hon och pekade på sitt underliv. ”Därför skall jag ha ont.”

Mikael visste inte vad han skulle säga och kände sig hjälplös. Ur hans perspektiv hade hon gjort ett svårt men rimligt val i en situation utan bra alternativ. Hon hade gjort det som var minst dåligt. Samtidigt förstod han att hon hade en annan världsbild, hon delade inte hans bild och hon måste hitta sina egna svar.

”Hur har du haft det under alla dessa år?”

Hon tittade på honom innan hon svarade, samtidigt som hon torkade en tår som rann ner längs kinden.

”Jag har straffat mig själv”, sa hon. ”Varje dag har jag straffat mig själv.”

”Är inte det ett väldigt långt straff?” frågade han mjukt.

Hon blev tyst. Uppenbarligen hade hon inte tänkt tanken på det viset. Han såg hur hon räknade med hjälp av fingrarna.

”Ja, du har rätt. Det är ju 60 år!”

”Är inte 60 år ett väldigt långt straff?”

Hon tittade uppmärksamt på honom och han såg att hon tänkte intensivt.

”Du har rätt, 60 år är en väldigt lång tid” sa hon eftertänksamt

”Räcker inte 60 år som straff?”

Han klämde hennes hand mjukt medan han sa det. Hon tittade på honom och såg att ögonen var glansiga igen, men hon verkade lättad, som om en börda höll på att falla från hennes axlar. Hon nickade.

”Du har rätt. Sextio år är ett långt straff.”

”Kanske jag kan prova en liten dos morfin”, tillade hon efter en stunds tystnad.
”Men ta den lägsta dosen.”

”Det skall jag göra! Jag går och pratar med syster Lilian så kommer hon in med morfinet och så förklarar hon det praktiska med laxermedel igen.

”Då väntar jag här.” Nu log hon för första gången.

”Du skall se att det här blir bra.”

Han reste sig och lämnade rummet. Medan han gick mot sjuksköterskeexpeditionen tänkte han på hur en självpåtagen skuld kan förmörka ett helt liv och hur mycket ett samtal kan betyda. När man ältar det hela i sitt huvud, får skulden orimliga proportioner, men får man sätta ord på det hela, hör man själv hur det låter och man hittar lösningar.